

ZÁKLADY REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE

text přednášky 1

REGIONY, REGIONALIZACE

...počet různě vymezených hranic pro jeden daný region je druhou mocninou množství konzultovaných geografů...

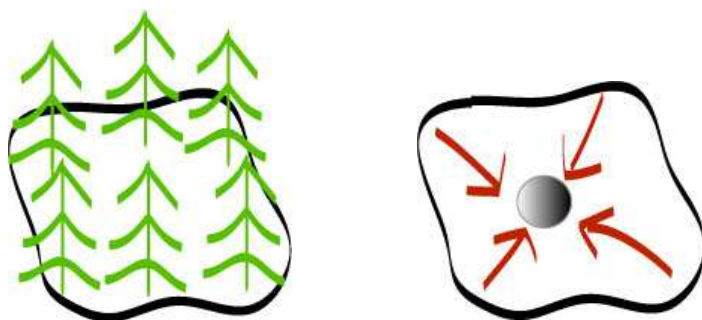
Region je oblast vykazující nějaký druh jednotnosti nebo vnitřního organizačního principu, který ji vyděluje oproti jiným regionům. Problematiku regionů nelze zužovat na pouhé ohraničování (vymezování) regionů. Je rozbořením formování regionů, integračních procesů, vztahů mezi středisky a zázemím, hierarchizací středisek a funkčně specializovaných regionů.

Typy regionů

Mezi regiony definované na základě **jedné charakteristiky** patří např. oblasti vymezované na základě nadm. výšky (nížiny, pahorkatiny, apod.). Regiony mohou být definovány i na základě **více charakteristik** - např. problémové oblasti města definované na základě míry nezaměstnanosti, výše kriminality a podílu špatného bydlení.

Regiony definované na základě **komplexní** charakteristiky jsou chápány jako výsledky složitých vztahů mezi přírodními a humánními (společenskými) charakteristikami (*pozn: V této souvislosti vyvstává otázka tzv. přirozených regionů. Přirozené regiony byly předmětem četných debat v rámci geografie. Diskutovalo se o tom, zda reálně existují či nikoliv. Skupina přívrženců tvrdila, že úkolem geografie je vymezit jejich hranice na zemském povrchu. Druhá skupina geografů tvrdila, že regionální struktura je vždy vytvářena geografem pro potřeby konkrétního výzkumu*).

V rámci geografie lze vymezit objektivní a subjektivní přístup k regionům. **Objektivní** pojetí je starší a souvisí s myšlenkou, že přírodní prostředí ovlivňuje lidské a ekonomické prostředí. Usiluje o vymezení přírodních regionů. Region je zde chápán jako jednotka reálně existující. **Subjektivní** pojetí chápe region jako abstrakci či model umožňující studovat území, které by se muselo zkoumat buď souhrnně či po místech, bodech.

obr. 1: Schema homogenního (formálního) a nodálního (funkčního) regionu

Formální regiony jsou vymezovány na základě podobných vlastností jevů náležejících danému regionu. Jejich znakem je vnitřní stejnorodost. **Nodální** (nodus = uzel) či **funkční** regiony jsou vnímány jako prostorový systém založený na interakci mezi centrem (jádrem, ohniskem, core, node, focus) a jeho zázemím (hinterland). Jsou dynamické a mohou se měnit.

Nodální oblasti formující se kolem určitých jader, např. velkých měst, jsou různorodé. Nodální oblast obsahuje centrum sbírající či rozdělující proudy látek, energií či informací. Hranice nodální oblasti jsou vymezeny na základě převažujících translokačních proudů; probíhají v místech, kde se svazky s jedním centrem stávají slabšími v porovnání se svazky s centrem sousedním.

(jako **spádová oblast** je označována oblast s nejsilnějšími/nejintenzivnějšími vazbami s jinými oblastmi - migrační proudy, dojíždka, apod.; **zázemím** je obvykle nazýváno území ekonomicky tíhnucí k hospodářskému centru, periferní část nodální oblasti. Jako hinterland/zázemí byla často

označována sféra vlivu přístavu, ze které je soustředován materiál či zboží určené k exportu a naopak, ve které se distribuuje importované zboží. V obecnějším smyslu tedy označuje sféru vlivu jakéhokoliv sídla - viz teorie centrálních míst).

„Použití“ regionu v geografii

Regiony jako **pokrytí** určitého prostoru nám slouží ke zjednodušení složité reality. Řeší se tak problém rozdělení určité složité oblasti na několik dílčích, lépe uchopitelných a popsatečných. Tento přístup je srovnatelný např. s historií. Historikové používají určité historické periody – středověk, renesance, apod. k tomu, aby strukturovali svá studia, stejně jako geograf předmět svého výzkumu strukturuje prostorově.

V některých případech region slouží jako **vzorek**. Používáme události, procesy odehrávající se na úrovni regionu k osvětlení procesů probíhajících ve větším měřítku.

Při chápání regionu jako **analogie** používáme jednoho regionu k přiblížení regionu jiného.

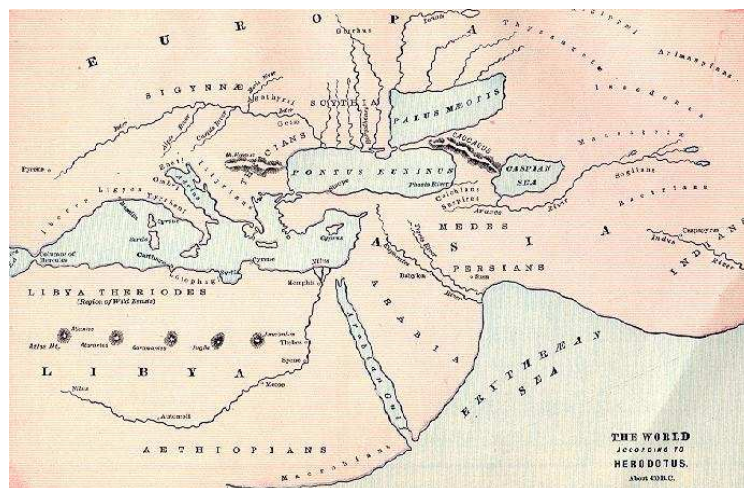
Regiony také mohou mít funkci **modulátorů**, tj. jejich struktura (ekonomická či společenská) výrazně ovlivňuje jejich další vývoj, přijímání nových trendů. Takto jsou regiony chápány mj. v regionálních ekonomických modelech.

VÝVOJ REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE

Regionální geografie ve starověku

Za první regionálně geografické dílo lze považovat Homérovu Odysseu - v této formě jde průzkum a popis izolovaných bodů v rámci tehdejšího (známého) světa.

Herodotus popisoval věci, které viděl – jeho vyprávění je navíc podpořeno mapou (použití mapy souvisí s rozvojem astronomie a kartografie v jónských městech). Rozlišil 3 kontinenty – Evropu, Asii a Libyi, které byly odděleny Středomořím. Místa/regiony už byly určitým způsobem klasifikovány (popis dle geometrických tvarů).

obr. 1: Svět podle Herodota

V prostředí Alexandrie v helénském období byla vytvořena matematická reprezentace vesmíru a světa (systém sfér, v jejichž středu byla země). Polární kruhy a obratníky vymezovaly obyvatelný prostor – **oikumenu**. S rozvojem kartografie mohlo být postupně každé místo precizněji lokalizováno na zemském povrchu (od začátku 18. století i s pomocí zeměpisné šířky a délky). Role geografa spočívala v roli učenice a geometra, který měl k dispozici mapy zobrazující kontury řek, pobřeží a horských pásem – vše bylo tedy připraveno k vymezení regionů, stačilo je jen popsat.

Nejstarší tradici západního geografického výzkumu představuje tzv. **chorologie**. Geograf byl v podstatě pouze kompilátorem – třídil, ověřoval, porovnával a zpracovával svědectví cestovatelů a vojáků. Tento proces byl rozvinut **Strabónem** (začátek letopočtu) v 17 knihách jeho Geografie. Podle

Strabóna je „geograf osobou pokoušející se popsat části země“. Regionální geografie byla jádrem geografické reflexe. Byla brána jako doplněk politické a etické filosofie – orientovala se rovněž na lidské aktivity a aspirovala na sociální a politické využití ze strany politiků, vládců či vojenských velitelů. Geografická díla přispívala k poznání a řízení teritoriálně expandující říše. Nešlo tedy o totální regionální inventarizaci, chorografie byla částečná a účelová. Na druhou stranu však musela uspokojovat i zájem čtenáře.

Strabo vymezil rozsáhlé oblasti – regiony na základě geometrického tvaru (Španělsko jako hovězí kůže s krkem na Pyreneích, Peloponéský poloostrov jako list stromu, apod.). Na kontinentu regionalizoval podle průběhu řek, pohoří. K administrativním účelům však mohl nabídnout pouze jména kmenů/obyvatel obývajících dané území. Poměrně precizně popisoval klima a topografii, města a přístavy (podle jejich významných aktivit).

Geografie v tomto pojetí buduje vizi světa, kde jedna oblast (region) je jasně situována pomocí vztahu k druhé. Regionální popis byl mixem rysů a vlastností, kde se rámeček reliéfu a hydrografie prolíná s popisem lidí a mytologií. Řekové sice „vynalezli“ regionální geografii díky pokroku v kartografii, nedali jí však charakter skutečné vědy a to zejména kvůli nedostatku precizních a dostupných informací.

Dionýsos Alexandrijský, Periegesis – ukázka:

.....na okraji a blízko sloupů Herkulových žije udatný iberský národ, podél délky kontinentu, kde Severní oceán rozprostírá svůj ledový proud, kde žijí Britoni a bílé germánské kmeny, kteří jsou horlivými uctívající Arese, probíhající podél hřebene Hercynského lesa. Lidé říkají, že tato země připomíná volskou kůži. Dále, Pyreneje a domy Keltů, poblíž pramenů Eridanu s jeho nádherným tokem: v dřívějších dobách poblíž jeho vln v osamění noci Heliades nařikala pro Phaetona, a tam, synové Keltů, usazení pod černými topoly sbírají slzy jantaru. Potom přicházejí domy v zemi Tyrhénské: na východ odtud se objevují počátky Alp: v jejich středu vody Rýna spěchají k samotným hranicím Severního moře.....

Strabónova koncepce byla pozměněna **Ptolemaiem**. Geografie má podávat obraz celku. Ptolemaios separoval geografii od chorografie, která má za cíl popis částí. Výraz *graphein* pro něho neznamenal popisovat, nýbrž mapovat. Ptolemaiova geografie je geodézií a kartografií. Abstrahoval z geografie vše, co není zaměřeno na lokalizaci míst.

Rozdíl mezi Strabónem a Ptolemaiem se přenáší i do současné geografie. Od tohoto období vždy panoval rozdíl mezi **speciální** geografii věnovanou popisu jednotlivých regionů a geografii **obecnou** – matematicky zaměřenou na zeměkouli jako celek.

Základy moderní regionální geografie

V renesanci byl způsob geografického uvažování nad místem nahrazen uvažováním nad **prostorem**. 16 – 17. století. Galilei, Newton, Leibniz viděli místa jako momentální podsoučásti neutrálního a homogenního prostoru a v prostředí “vědecké” geografie nebyl žádný zájem vyvíjet (geografické) nástroje pro popis jednotlivých míst a regionů.

Na druhé straně probíhaly zámořské cesty a objevy, průzkum nových kontinentů, což posilovalo zájem o regionální studie.

Bernhard Varenius jako první rozdělil geografii na specifickou a obecnou – tj. na regionální a systematickou. Jeho Geographia Generalis obsahovala 3 sekce – absolutní (pozemskou), relativní (kosmickou) a komparativní sekci (specifickou). Toto rozdělení poměrně dobře vyjadřuje intelektuální atmosféru té doby.

Od renesance prodělala kartografie výrazný posun. Státy budovaly výzkumné týmy pro získávání regionálních informací. Geografové se přitom již nemuseli zabývat lokalizací jevů – to za ně dělali kartografové.

V oblastech s ustanovenou formální administrativou začalo vznikat **stabilní územní rozdělení** (např. provincie – généralités ve Francii, církevní okrsky, apod). V takovémto uspořádání vlády uskutečňovaly sčítání – zrození **statistiky** umožnilo geografům kvantitativně zaměřený ekonomický a demografický výzkum. Regionální popis se tak mohl stát exaktnějším – vzrostl objem informací vztahených k regionu.

V období osvícenství se do popředí dostaly přírodní vědy. Začal vznikat unifikovaný vědecký jazyk (**klasifikace**). Specifikum určitého místa bylo možné popsat jako kombinaci určitých jevů, které se

vyskytuje tam a ne jinde. K popisu byla k dispozici velká masa informací – popsaných a klasifikovaných jevů. Geografie se tedy transformovala a stala se vědou systematicky klasifikující regiony, geografů zajímala spíše fyziognomie oblastí a ne jejich hranice.

Na konci 18. století byly založeny základy moderní institucionální geografie. Rozhodující roli sehráli **Alexander von Humboldt** a Carl Ritter. Humboldt podnikl výzkumnou cestu do Jižní Ameriky - přišel s konceptem šířkových pásem a nadm. výšky a vlivu reliéfu a klimatu na lidskou společnost. Ve svém hlavním díle *Cosmos* učinil fyzický popis světa, ale trval na tom, že všechny fenomény je třeba studovat ve vztahu k jiným jevům, fyzickým či humánním. Carl Ritter byl opatrnější – všechny jevy by měly být studovány ve světle analogických jevů v jiných regionech.

V jejich dobách nebyla geografie vyhraněnou disciplínou, ale souborem spekulací o světě kolem nás. Značně se však změnily nástroje, které mohla mít regionální geografie k dispozici (geologické mapy, fotografie, apod.).

S příchodem darwinismu vznikl nový prostor i pro geografii – geografové se snažili zodpovědět jak přírodní podmínky ovlivňují lidskou společnost. Ustřední se stala myšlenka **přírozených regionů**. Byly zkoumány homogenní oblasti s dostatečně uniformním reliéfem, klimatem a půdami – zkoumáno bylo jejich působení na lidskou společnost a přizpůsobení se této společnosti.

Geografové se snažili integrovat 2 tradice regionální analýzy:

1. pokus o konstrukci a popis specifického charakteru každého místa na Zemi,
2. vytyčení relativně homogenních oblastí na Zemi.

Výsledná specifická oblast vycházela z jejich kompozice, jednota vycházela z komplementarity a byla vytvořena položením kontrastních komponentů vedle sebe.

Na přelomu 19. a 20. století byla regionální geografie jádrem geografie – umožnila geografům účastnit se vědeckých debat o determinismu. Odrážela také významné debaty té doby, jako bylo např. určení národů.

Období před a po I. svět. válce bylo především ve znamení německé a francouzské reg. geogr. školy. Francouzská geografická škola reprezentovaná především osobou **Vidala de la Blache** vyvinula přístup ke geografii zaměřený na regionální metody než na systematický přístup. Je založen spíše na chorologii než na abstraktních geografických debatách.

De la Blache zdůrazňoval nutnost vidět člověka ve vztahu s přírodním prostředím. Jako geograf upřednostňoval vnímání člověka ve fyzickém prostředí (**pays**) nebo v kulturním prostředí (**genre de vie**). Pays je přírodní region s homogenními fyzickými charakteristikami (např. Massif Central). Genre de vie je způsob života či lokální kultura – zahrnuje tradice, instituce, jazyk, zvyky.

Determinismus jako jedna ze zásadních doktrín té doby také studovala vztah člověka a regionu. Zdůrazňovala však fakt, že neorganické přírodní faktory přímo (kauzálně) ovlivňují organickou lidskou odezvu. Vztah okolí a člověka vnímá pouze jednosměrně. Nyní je tato teorie chápána jako neudržitelná.

Vidal determinismus odmítal – chápal, že prostředí dává určitá omezení a zároveň nabízí možnosti pro osobní a kulturní vývoj. Upozorňuje, že lidé mohou na přírodní faktory reagovat nesčetnými způsoby. Výběr způsobu, jakým lidé reagují, je výsledkem kultury/genre de vie. Jako protíváha (geografickému) determinismu byl zpracován koncept tzv. **posibilismu**. Posibilismus chápe přizpůsobování lidské společnosti částečně jako funkci lokalizace a částečně jako funkci vlastní vůle.

Vidalova tradice přetrvávala skrze jeho studenty poměrně dlouho ve francouzské geografii (la tradition vidalienne), kdy byla pozornost věnována vztahům člověka a přírody.

Regionální geografii ve stylu V. de la Blache nebylo možné aplikovat všude, zejména ne v rozvojových zemích bez statistických a kartografických podkladů. V rozvinutém světě sehráli svůj vliv ekonomické, změny, urbanizace a pokles rurálního obyvatelstva, vzrůst významu služeb a průmyslu pro zaměstnanost. Analýzy životních stylů tak přestaly být efektivní, protože jednotlivé genre de vie se začaly přibližovat (stejná struktura spotřeby, nižší závislost na přírodních podmínkách).

Poněkud odlišný přístup vyvinul na přelomu 19. a 20. století německý geograf **Alfred Hettner**. Rozlišoval tzv. **systematickou geografii** (Allgemeine Geographie) a **regionální geografii** (Länderkunde). První má za předmět výzkumu jednotlivé prostorové systémy (populaci, sídla, klima, dopravu, atd...tzv. geofaktory) - v rámci těchto systémů hledá zákonitosti a pravidla a jde tedy do jisté míry o nomotetickou vědu. Druhá pak zkoumá místa či menší části zemského povrchu a popisuje vztahy mezi jednotlivými geofaktory vytvářející právě jedinečnost místa.

Hettner předpokládal, že svět lze prostorově diferencovat dvojím způsobem -1. pomocí prostorových změn vybraného jednoho geofaktoru, 2. pomocí menších území/regionů charakteristických specifickými kauzálními vztahy mezi jednotlivými geofaktory.

Na nové ekonomické podmínky období od 30. let dále nestačila reg. geografie reagovat. Postupně se ztrácel důvod pro syntetický přístup spojující analýzu přírodních/fyzických podmínek a podmínek sociálních/ekonomických.

Vznikla řada teorií, kam se má regionální geografie orientovat – morfologie, rurální život, průmysl.

Regionální geografii navíc vyrostla konkurence v podobě systematických disciplín – regionální studia měla za cíl osvětlovat obecné problémy na základě vyčerpávajících případových studií.

Moderní regionální geografie

mezi válkami

Vzrostl počet single-feature regionalizací a to i v menších měřítcích. Nejviditelnějším trendem byly snahy o regionalizaci kulturních znaků a to např. v podobě tzv. **zemědělských regionů**. Přirozeným regionům se dostávalo stále menší pozornosti – přesto bylo navrženo, aby byly vymezovány nejen na základě FG ale i kulturních znaků. Rozvinul se koncept **geografického regionu** studující interakci různých komponent v rámci makroorganismu Země a jejich obyvatel. Šlo opět o oblasti kde se společnost nějakým způsobem vyrovnávala s přírodními podmínkami a které vykazovaly homogenitu fyzických a kulturních znaků.

V roce 1937 výbor Geografické asociace publikoval závěry ke klasifikacím a rozdělil dva typy regionů: generické a specifické.

Generické regiony – které spadají do určitých kategorií regionů, můžeme najít na různých místech světa, svým typem a způsobem vymezení jsou srovnatelné s ostatními regiony.

Specifické regiony – jsou to individuální, jedinečné regiony definované nejen podmínkami oblasti, ale také jedinečnou polohou ve vztahu k ostatním regionům.

Vedoucí charakteristikou specifických regionů byla jejich poloha (location), zdůrazňován byl význam relativní polohy vůči regionům jiným.

Dalším významným mezníkem meziválečné geografie bylo „objevení“ **nodálního regionu**. Dosud diskutované regiony byly regiony uniformními – pokud jsme definovali zemědělské regiony na základě podobnosti mezi farmami či poli, byla tato podobnost nedílnou součástí elementů, na základě kterých se region vymezoval.

Nodální regiony počaly být vymezovány ne na základě podobnosti znaků, ale na základě **vztahů mezi věcmi či místy**. (20 – 30. léta). Jedním z typů agregace/regionalizace je **funkční integrace**, mnohem častější než integrace na základě homogenity. Je to právě síla sociálních či ekonomických vazeb, která hraje rozhodující roli při vymezení funkčního regionu. Nodální region je defacto speciálním případem regionu funkčního; charakteristický je právě dominujícím jádrem.

Tato idea byla do jisté míry navrhována už dříve, např. Vidalem de la Blanche, kdy on navrhoval v budoucnosti studovat vztahy mezi městem a hlavními vesnicemi v jeho zázemí.

Zastánci nodálních regionů se soustřeďovali především na vztahy mezi centrálním místem a jeho sousedícím okolím (např. Walther Christaller). Idea, že nodální region vymezuje oblast s určitou formou organizace a sleduje funkční vztahy mezi místy, převážila do té doby převládající uniformní přístup.

V regionální teorii tyto dva přístupy znamenají, že dva objekty mohou být zařazeny do jedné kategorie na základě vrozených podobných vlastností či na základě toho, že přesto že jde o nepodobné objekty, funguje mezi nimi nějaký vztah. Nodální region se stal populárnějším konceptem a to zejména v důsledku rozvíjející se ekonomické geografie, kdy nabízel lepší možnosti zachytit **moderní průmyslovou společnost**.

Období mezi válkami bylo obdobím prudkého rozvoje regionální geografie – souviselo to i s rozvoje regionálního plánování (nejprve v SSSR – plán GOERLO, rozdělení území na celky s relativně samostatnou výrobou i spotřebou energie z místních zdrojů; šlo o oblast definovanou rozvojovými možnostmi danými přírodními podmínkami, kulturními tradicemi a pracovními návyky obyvatelstva, objevili se pojmy jako specializace, komunikační vazby či regionální střediska; vyčleňování tzv.

územních výrobních komplexů.) Regionální plánování se však určitým způsobem objevilo i ve Velké Británii a USA.

Koncem této epochy se začala objevovat **kritika regionálního přístupu**:

- A. Region není entita ani organismus, tzn. že zemský povrch není mozaikou stvořenou z regionů a vymezení této mozaiky není primárním úkolem geografů.
- B. Je nepravděpodobné, že všechny jevy na zemském povrchu, které vytvářejí totalitu (celek) prostředí, by měly prostorově ko-variovat. Takže pokud existují oblasti s určitými typickými rysy, pojmenované jako geografické regiony, stejně tak musí existovat oblasti, které nemají žádný typický charakter a nemohou být začleněny do žádného regionu. Tzn. že 1. je určitě více přechodných oblastí, než existuje „regionů“ v tomto slova smyslu a že 2. pokud region nemůže být přesně vymezen, je otázkou zda existuje.
- C. Ekologický přístup k lidským společnostem je cenný, nicméně stále evokuje duch geografického determinismu a málo je zohledňována váha ostatních faktorů.
- D. Regionální koncept je statickým pohledem na lidský život, protože:
 - systém regionů je platný pouze v momentě pro který byl konstruován – nabízí se pouze málo možností jak studovat změny v čase;
 - regionální studia definovala region převážně jako komunitu relativně izolovanou od zbytku světa – v současnosti však žádná moderní oblast či region není nezávislá; z toho plyne, že větší pozornost by měla být věnována meziregionálním pohybům a region by neměl být nikdy studován izolovaně.

situace po II. světové válce

Vedoucí forma moderní regionální geografie byla v 50. letech teoretizována Američanem Richardem Hartshornem (stať *The Nature of Geography*). V tomto pojetí šlo o deskriptivní geografii s kořeny v geografii německé (Hettner: „..geografie není studiem jevů rozložených na zemském povrchu, ale chorologickou disciplínou zaměřenou na kauzální vztahy mezi skupinou jevů, které dávají individualitu určitému místu“). Cílem disciplíny bylo poznat charakter regionů a míst prostřednictvím studia vztahů mezi různými úseky naivní reality. Společně s Kantem je geografie chápána jako integrující disciplína z hlediska prostoru (historie z hlediska času). Geografie je regionálním studiem zabývajícím se unikátní kombinací jevů ve specifických oblastech/areálech. Je deskriptivní a nepřipouští zobecnění. Hlavní rysy:

- geografie chce získat komplexní znalosti o areálové diferenciaci světa,
- jevy významné pro areálovou diferenciaci mají prostorové vyjádření,
- pochopení vztahů mezi jevy je založeno na porovnávání map.

V průběhu 50 a 60. let se většina geografů začala přibližovat sociálním vědám. Překonal se přírodovědný model geografie a byl akceptován neopozitivismu (kvantitativní metody, vědecký přístup). Tradiční reg. geografie byla zavržena, pozornost byla věnována silám vytvářejícím prostor. Pozornost se zaměřila na mechanismus lidského rozhodování. Brzy se však objevila kritika vůči konceptu „homo economicus“ – zvýšil se zájem o „**sense of place**“ a **identitu** míst/regionů.

Oživení v 80. letech bylo dáno:

- postupující globalizací a zájmem o její vlivy, zejména na ekonomickou restrukturalizaci vybraných regionů,
- reakcí proti mechanistickým neo-pozitivistickým modelům.

Zkoumán byl také tzv. **espace vecu** (prostor žití) daný denními aktivitami omezený fyzickými a funkčními bariérami, mentální percepcí, apod. Studie prostorové diferenciacie se obohatily o dimenzi lidské imaginace míst/regionů. Studie míst se stala základem k porozumění lokálním synergiím v období postmoderní geografie.